Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Филология факультеті
Қазақ тіл білімі кафедрасы

Мамаева Гүлнар Бейсенқызы
Филология ғылымының кандидаты,қауымдастырылған профессор

Пән атауы: Емле және сөз сазы

6-дәріс тақырыбы: Жаңа әліп-биге сай жаңа емле

Қарастырылатын мәселелер:

1. Жалпы орфографиялық ереженің басты ұстанымы
2. Емле ережесі сауаттылық кепілі

ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен 2017 жылы қазақ тілі әліпбиін латын графикасына көшіру жұмыстары басталды.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы 21 қазанда латын графикасы негізінде қазақ тілі әліпбиін жетілдіру жөніндегі тапсырма берді

Қандай шаралар жүзеге асырылды?

- 40-тан астам нұсқа ұсынылды
- қазақ тілінің емле ережелерінің жобалары құрастырылды
- пернетақтадағы әріптердің орналасу тәртібі қаралды

ЖАҢА ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІ

№	латынша	кирилше	әріптің атауы	№	латынша	кирилше	әріптің атауы
1	A a	А а	*а*	18	O o	О о	*о*
2	Ä ä	Әә	*ә*	19	Ö ö	Ө ө	*ө*
3	B b	Б б	*бы*	20	P p	П п	*пы*
4	D d	Д д	*ды*	21	Q q	Ққ	*қы*
5	E e	Е е	*е*	22	R r	Р р	*ыр*
6	F f	Ф ф	*фы*	23	S s	С с	*сы*
7	G g	Г г	*гі*	24	Ş ş	Ш ш	*шы*
8	Ğ ğ	Ғғ	*ғы*	25	T t	Т т	*ты*
9	H h	Х х, Һ һ	*һы*	26	U u	У у	*ұу*
10	İi	Й й, И и	*ій*	27	Ū ū	Ұ ұ	*ұ*
11	Iı	І і	*і*	28	Ü ü	Үү	*ү*
12	J j	Ж ж	*жы*	29	V v	В в	*вы*
13	K k	К к	*кі*	30	Y y	Ы ы	*ы*
14	L l	Л л	*ыл*	31	Z z	З з	*зы*
15	M m	М м	*мы*				
16	N n	Н н	*ны*				
17	Ŋ ŋ	Ңң	*ың*				

*C, X, W таңбалары цитаталық принциппен жазылатын шеттілдік сөздерде қолданылады.

1. *Жетілдірілген әліпбиде әріп саны – 31*
2. *Әліпби тек латын әліпбиі базалық жүйесі таңбаларынан құралған.*
3. *Әліпбиде қазақ тілінің 28 дыбысы толық қамтылған*
4. *Қазіргі ә(ä), ө(ö), ү(ü), ұ(ū) және ғ(ğ), ш(ş) қазақ әріптері диакритикалық таңбалармен берілген.*

Бұл әліпби нұсқасының бұрынырақ ұсынған әліпби нұсқаларынан айырмашылығы

қазақ тіліне тән жіңішке дауысты дыбыстарды беру үшін екі нүкте (умлаут) белгісі қойылады

жуан дауысты дыбысты беру үшін сызық белгісі қойылатын болды.

Әліп-бидегі өзгеріс

Жіңішке дауыстылар үшін:

Әә=Ää ---- Өө=Öö ---- Үү=Üü

Жуан дауысты үшін:

Ұұ=Ūū

Дауыссыз дыбыстарды беру үшін мынадай өзгерістер жасалды:

- Ңң=Ŋŋ
- Іі=Iı
- Ии/Йй=İi
- Шш=Şş

Реформа бір ғана әліпби ауыстырумен шектелмейді. Реформа үш мәселені – дыбыс, әліпби және еміле-ереже – бәрін бірдей қамтиды: дыбыс – өзге тілдерден бөлектеп тұратын тілдің тұрпаттұрқы; әліпби – сол дыбыстың қауызы, басқаша айтқанда, қорғаны мен оққағары; еміле-ереже – дыбыстардың басын біріктіріп, сөз құрап тұратын дәнекері. Осы үш мәселе бір-бірімен байланысты және қатар шешілмей төл жазу қалыптаспайды.

Әлімхан Жүнісбек
фонетика бөлімінің бас ғылыми қызметкері,
филология ғылымдарының докторы, профессор.

ЖАҢА ЕМЛЕ ЕРЕЖЕСІ

Латын негізді жаңа емле ережесінің 20-параграфында «Түбір сөздің соңындағы k, q, p дауыссыздары тәуелдік жалғауындағы сөзге және түбір сөзге етістіктің -а, -е, -ı көсемше жұрнағы жалғанғанда, g, ǵ, b немесе ý болып өзгерген түрінде жазылады:

júrek – júregi, súıek – súıegi, kúrek – kúregi

Жаңа емле ережесінде енді -лық қосымшасымен келгенде бірге жазылады: • urdajyqtyq, astatóktik күрделі сөздері қосымшасыз келгенде бөлек жазылады: Мысалы: •

as ta tók, ur da jyq

Жаңа емле ережесінде көмекші есімдермен тіркесіп, атаулық мағынаға ие болған сөздер бірге жазылады:

saılaýaldy naýqan, mektepaldy top, tilarty dybysy, sózaldy syńary

Шеттілдік сөздердің емле мәлелері

«Еш, әр, кей, бір, қай, әлде сөздері зат есімдермен тіркескенде, бөлек жазылады:
• esh adam; ár el, ár ata-ana; keı bala

«Еш, әр, кей, бір, қай, қайсы, әлде сөздерімен келген есімдіктер, сын есімдер, үстеулер түбір тұлғалары өзгертілмей, бірге жазылаы: • eshkim, eshbir

Ц әрпінің жаңа әліпбиімізде қабылданбауымен байланысты да бірқатар дау туып отыр. Мысалы, емле ережесінде бұл дыбыс бірде ts, бірде s түрінде таңбаланғалы отыр: • ts (pitsa, Nitsa) • s (konstıtýsıa, korporasıa)

Шеттілдік сөздердің емле мәлелері

Ендігі жаңа емле ережемізде енді Ё әрпі жоқ болғандықтан кірме сөздерде кездесетін Ё таңбасы е әрпімен таңбаланады. Мысалы: • manevr brýselez

Ю әрпі төл сөздерде және шеттілдік сөздің басында ıý әріп тіркесімен: [2,19]. • aıý, oıý, Iýpiter, Iýrmala түрінде таңбаланса, ал шеттілдік сөздердің ортасында ý арқылы таңбаланады: • parashýt, absalýt, glýkoza, debýt

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ тіл білімінің мәселелері – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2018. – 368 б.
2. Қазақ емлесінің негізгі ережелері. Жоба. Алматы, 2018.-21 б.
3. Қалиев Б. Қазақ тілі орфографиялық сөздігінің 6-шы басылымы жөнінде/ Емле.kz
4. Қалыбаева Қ. ЛАТЫННЕГІЗДІ ЖАҢА ҚАЗАҚ ЖАЗУЫ ЕМЛЕ ЕРЕЖЕСІНДЕГІ ЖАҢАШЫЛДЫҚТАР/ Латын әліпбиі: теория, әдістеме және насихат. – Нұр-Сұлтан: «Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы» КеАҚ, 2019. – 280 б.